

М.О. Зуєнко

Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

СТИЛЬОВА ДОМІНАНТА ДОБИ: МІФОПОЕТИКА В ЛІРИЦІ Б. ЧИЧИБАБІНА

Лірика російського поета Бориса Чичибабіна (1923 – 1994) відобразила духовний занепад суспільства, кризу віри, а також внутрішню драму особистості в умовах тоталітаризму і в час докорінних політичних, географічних і суспільних змін. У пошуку гармонії, у прагненні осягнути світ і людську душу поет у своїй творчості звертався до природи. Можливість злитися з вічністю, божественним у людській подобі Чичибабін вбачав лише в коханні до жінки. Заради знаходження відповідей на всі поставлені питання суперечливим ХХ ст. Чичибабін занурювався в історію, історію літератури, культури, філософію.

Поети різних років ХХ ст. (О. Мандельштам, І. Аненський, Б. Чичибабін, Й. Бродський та ін.) вбачали спасіння кожної окремої людини від духовного і морального занепаду у зверненні до скарбниці світової культури. Звернення до забутих первенів культури, пам'яті інших культурних надбань дозволяли поетам ХХ ст. оцінювати події сучасності з позиції вічності. Така світоглядна концепція багато в чому визначила їх поетику як не тільки поетику новаторства, але й поетику синтезу, поетику, що виникла на перехресті різних літературних і культурних течій, ставши поетикою освоєння та відновлення колишніх форм і вічних духовних цінностей.

У сучасному літературознавстві існує чимало літературних дискурсів, присвячених співвіднесенню лірики й міфу в літературі ХХ ст. Велике методологічне значення мають у цьому сенсі праці В. Топорова [4], М. Моклиці [3], Л. Яницького [9], В. Шевчука та ін. Так, літературознавець Л. Яницький справедливо зауважував: “Потреба самоідентифікації, визначення положення людини у світі набуває особливої гостроти саме у двадцятому столітті, коли криза ідентичності людського “я”, втрата людиною свого місця у світобудові стає як ніколи відчутною. Лірика в даній ситуації виконує функцію повернення і залучення індивіда до міфологічного, ритуального, колективного минулого виду” [9, с.14]. Віковичний процес пізнання людиною світу, ідентифікація індивіда зі світом втілювалися в окремі комплекси людської свідомості, які знаходили свій вияв у міфах образного світу. В. Шевчук підкреслив, що саме такий процес впливав на творення ментальності народу: „на цьому підмурівку виростали його духовні первні: бачення себе у світі і світу пізнання життєвих процесів, – це й був шлях людини до всесвітньої гармонії, тобто до Бога” [1, с.5].

Культурні традиції, відновлення вічних духовних цінностей у сучасній поезії Б. Чичибабіна є вибором суто етичним, духовним. Поет

виключав можливість застосування терміна “культурна криза”. Він розглядав поняття “криза” як соціальне явище. У роздумах над даною темою “Просто, як на сповіді” Б. Чичибабін підкреслював: “Культура належить вічності і кожного з нас залучає до Вічного життя. Тому, коли я чую слова, – і більше того, сам повторюю, – слова про кризу культури, про занепад культури, я відчуваю їх неточність і те, що вони основані на непорозумінні... Кризу або занепад може переживати людське суспільство, але не культура. Змінюються економічні системи, гинуть імперії, культура залишається. Люди можуть відмовитись від Бога, але Бог не може відмовитись від людей... Культура і є та краса, яка спасає, включає в себе і добро, і істину. Лише вона – не тільки книги, храми, музеї, філософія, музика, живопис, вона ще в більшій мірі те світло, яке все це залишає в наших душах... Якщо нас не спасе культура, нас більше не спасе ніщо”.

Слова, написані Чичибабіним стосовно ролі образів культури в ліричному тексті О. Мандельштама і їх смислове навантаження, важливі для кращого розуміння поезії самого поета. “Культура для нього щось живе, представлене в яскравих і дзвінких деталях. Його прекрасні вірші про ті чи інші явища або персонажі світової культури... не ілюстрації до історії, не інформаційно-філософські узагальнення про цих героїв, а ліричне одкровення, наповнене асоціаціями, відкриттями, несподіванками, вигадками і любов'ю. Вірші ці і від читача вимагають культури, уваги, духовної праці” [6].

Міфопоетичний простір поезії Чичибабіна розглядав Є. Мірошниченко [2]. Він окреслив художній простір у ліриці Чичибабіна, який розгорнувся між Росією і Вічністю, “между родиной и небом”. Дослідник розкрив поетичну географію, відтворив картину мандрів ліричного героя поета, проаналізував його культуроніми, тобто зробив спробу показати своєрідний географічний код, який закладений в його творах. Окремі особливості міфопоетики рослинного світу розглянула дослідниця І. Остапенко.

Завдання даної статті полягає в розкритті окремих найбільш сталих міфопоетичних образів, що є стильовими константами у творчості поета. Серед них розглянемо кілька ліричних образів із точки зору міфопоетики: міфопоетичний образ зі сфери культури, історії літератури – образ Пушкіна і його доби, з природи – образи-символи лісу, крони, коріння, снігу, географічний образ – образ Росії у зіставленні з філософською категорією вічності. Предметом дослідження є збірка віршів “Колокол” Б. Чичибабіна, за яку поет був удостоєний державної премії СРСР з літератури 1990 року, та рання збірка поезії Чичибабіна “Гармонія” (1965). Композиція збірки “Колокол” теж є показовою, оскільки сама по собі відображає пошук нової художньої цілісності в поезії ХХ ст.

Образ Росії є константним і багатогранним у стильовій системі Чичибабіна. Образ Росії у ліриці поета має пряме значення – батьківщини, географічно означеного простору, країни, держави. У розкритті другого – символічного плану велике методологічне значення мають праці

Ю. Лотмана, котрий визначає в художньому творі два паралельні сюжети: “верхній” і “нижній”. Спираючись на його теорію, над первинним образом, сюжетом вибудовується “верхній”, власне ліричний сюжет тексту. Образ Росії і ліричний герой злиті в єдине, в один узагальнений образ Росії. Образ розширений за допомогою великого ряду природних, міфологічних, людських образів. Як у міфі, суб’єкт і об’єкт світу не розчленовані і є цілісною одиницею космосу, відповідно ліричний герой Чичибабіна є монолітним із образом Росії.

*Россия – это не моря,
леса, долины.
С ее душой душа моя
неразделимы [8, с.28].*

*И огонь прожжёт пяты босые,
когда и мне настал черед
поверить в то, что я – Россия,
земля, судьба и сам народ [8, с.18].*

Вогонь є одним із повторюваних образів-символів у поезії Чичибабіна. Вогонь – це символ перетворення й переродження, символ духовної енергії [5, с.28].

У душі ліричного героя раннього періоду творчості Чичибабіна живе дух язичника, який вірить у Божественне начало в людині. Синтез язичницьких і біблійних традицій характерний слов’янській духовній культурі Чичибабіна. Світова міфологія не стоїть осторонь слов’янської міфопоетики в ліриці Чичибабіна, а наповнює її новими образами, новим змістом. У поезії Чичибабіна первинність природи, божественний світопорядок, античність є необхідними змістовими складовими мотиву радості земного існування, гармонії людини й природи.

*Во мне проснулось сердце элина.
Я вижу сосны, жаб, ежа
и радуюсь, что роца зелена
и что вода в пруду свежа [7, с.64].*

Міф, що лежить в основі вірша “А жаль, что бог со мной не совещался” – це своєрідний міф про створення, міф космогонічний, зміст якого зводиться до народження світу із первинного хаосу.

*А жаль, что бог со мной не совещался.
Я б той же глине лучший дал закал,
чтоб дух любви ни в ком не иссякал,
чтоб день труда веселием венчался [7, с.64].*

Міф про створення світу має рефлексійний характер, поет виступає в образі світотворця, який будує з похибкою на ідеологію свого часу, лозунгів тогочасної доби. У новочасному міфі присутні міфопоетичні образи “светлой жизни”. Образ сміху – це символ життя. За міфологічними уявленнями, сміх притаманний лише живим людям. Часова перспектива

вірша третьої строфи спрямована у світле майбутнє життя, з вірою у пробудження щасливої, повноцінної людини.

*Немало крови вылизал шакал.
Ведь мир – дитя, он только что начался:
Ему поменьше б горя да нахальства, –
Уж разве б так он в гору зашагал.
Проснется смех, рассеются невзгоды,
Всю голь земли на праздник позовут.
О светлой жизни радостные восходы!* [7, с.18]

Картина світу відтворена у вірші в трьох часових проміжках – минулого, сучасного і майбутнього, про що свідчать відповідно три часові форми дієслова. У відродженні життя сучасності й майбутнього поет виходив із суто етичних засад.

Образ вовка (“шакала”) у художній картині вірша є символом бога війни або вождем дружини. У біблійській традиції вовк символізує жорстокість та кровожерливість. У фольклорі різних країн вовк – символ жадоби, ненажерливості, жорстокості [5, с.28]. Поет в даний образ втілює трагічну біографію людства, свого народу (війни, кровопролиття, тиранія і деспотизм влади).

Доля Росії в ліриці поета повторює в собі біблійні міфи людського гріхопадіння. Перший гріх, який призвів до лихоліть людства, позбавив земного раю, на думку поета, не людський, а Божий.

Образ культурного відродження і можливості духовного спасіння Росії поет вбачав у літературному минулому країни. Поет створює власний міф про Пушкіна. Образ Пушкіна є символом надії на культурне відродження Росії. Поет вірив, що та енергетика, яка була закладена у віршах Пушкіна, дасть можливість відтворитись у майбутньому.

*– Неси мой свет в туманы городские,
забыв меж строк Давидову пращу.
В какой крови грешна моя Россия,
а я ей все за Пушкина прощу* [8, с.98].

*Который век безмолвствует народ
и скачет Медный всадник задом наперед, –
но дай нам Бог не дрогнуть перед худшим,*

*брести к добру заглохшею тропой.
Какое счастье, что у нас есть Пушкин!
У всей России. И у нас с тобой* [8, с.64].

У літературному есе “Просто, як на сповіді” Чичибабін слушно зазначив: “... у всьому цьому абсурді і хаосі бачиш прекрасний храм, чуєш музику Моцарта або вірші Пушкіна, – і душа отримує надію і віру: не може бути безглуздим світ, в якому є такі нетлінні скарби людської духовності”.

Поет вибудував храм життя і надії ще й серед природи. Сакральним за своїм змістом є образ-символ лісу. Він найбільш повторюваний разом із образами рослинного світу. Образи коріння, крони – символи циклічності, свого роду цілісності космосу.

Образ лісу в Чичибабіна, як і в Данте, має божественний зміст. Це символ життя, очищення душі. Але за своєю природою ліс Чичибабіна нагадує рай, а не чистилище, як у Данте. Тема любові й природи поєднується в образі лісу.

Божественне, природне поєднується і земним, людським змістом образу лісу в мотиві любові до земної жінки.

*Ты – мой собор единственный, ты – лес мой,
в котором я с молитвою стою* [8, с.62].

Меня тошнит, что люди пахнут телом.

Ты вся - душа, вся в розовом и белом.

Так дышит лес. Так должен пахнуть Бог [8, с.60].

Образ лісу розкривається в метафорі за допомогою людських органів чуття, яким наділена людина, і відповідно тріада образів: кохана жінка – ліс – Бог (на дотик – безтілесний, на зір сприймається як рожевий і білий, а пахнути має так, як Бог).

У зрілий період творчості ліричний герой Чичибабіна зливається з силами природи, перевтілюється, ніби в міфічно-ритуальному дійстві. Символічним є перевтілення ліричного героя поета на дерево. Образ дерева світового – це символ своєрідної моделі світу і людини. Гілка – частина священного дерева, спрощений його символ. Часто богів зображували з гілкою в руках [5, с.44]. Авторське “я” митця виступає через ліричного героя. У міфічному злитті ліричного “я” зі світовим деревом, перевтілення в гілку автор зобразив ще одне перевтілення – поета на Божого провісника. У секреті написання віршів Чичибабін вбачав Боже провидіння. Релігійний зміст увійшов у поезію Чичибабіна в кінці 70-х років, коли поет серйозно зацікавився релігійною філософією. Але релігійний зміст доповнював міфопоетичний, розширював, але не витісняв його.

*Был зверем, дровом поживу,
раскину ветви я, – темна дорога к Божеству
сквозь крины светлые* [8, с.212].

Поетична лексика, пов’язана з лісом, лісовим життям, є стильовою константою художньої мови поета. Наприклад, “шумит наша жизнь”, “воздух леса”, “три сосны – как три цыганки”, “шумлю четвертою сосной”, лесного народа немой хоровод”, “с зеленой палаткой в зеленом лесу” та багато ін.

Одним із найбільш повторюваних образів природи є образ снігу у віршах “Элегия февральского снега”, “Сияние снегов”, “На лыжах” та ін. Сніг, за повір’ям, виникає з дощу або пари, яка виходить із димом та зберігається на небі ангелами. Коли скупчуються особливо великі запаси

снігу, вони скидають його на землю, прочищаючи собі шлях. За іншими віруваннями, то великий чорт, зібравши багато снігу, святкує своє весілля: тому й бувають сильні хурделиці [1, с.489]. Найбільш характерно даний образ рокритий у вірші “Елегія февральського сніга”. Жанр передбачає журливий зміст. Художній час – лютий, прощання з зимою. Але за змістом – це ніби дифірамб, хвала зимовій феєрії. Лише деякі строфи за змістом відтіняють елегійний характер віршу.

Образ снігу в поезії Чичибабіна містить у собі добре божественне начало, метелиця – недобре, опівнічне, лихе. Образ снігу має епітети святий, золотий, білий, теплий, бажаний, по-дитячому чистий, цнотливий. Вертикальна композиційна побудова вірша передає картину снігопаду.

*Вышел срок метелицам полночным,
и к заре, блистая и пыля,
детски чистым, райски непорочным,
снежным снегом устлана земля [8, с.209].*

Античний міф народження Афродіти – богині краси у видозміненому вигляді закладений у четвертій строфі. Різдвяний мотив, поєднаний із міфічним, у вірші Чичибабіна створює новий сюжет божественного народження снігу, зимового сніжного ранку, засніженої чистої землі.

*Это мир, увиденный впервые,
детских снов рождественская вязь.
Это сказка утренней Марши,
что из этой пены родилась... [8, с.209].*

Мотив краси, що спасе світ, закладений в явищі природи, має божественний характер. І за правилами античної культури, людина від споглядання цієї краси здатна пережити катарсис, зцілення красою.

*Знать, и нам виденья не случайны
и на миг забрезжит благодать,
знать, и мы достойны нежной тайны,
что вовек живым не разгадать... [8, с.210].*

Перехресне римування першого і другого рядка строфи виступає ніби вічним прехрестям, поєднанням мотиву ностальгії з образом емігранта.

У вірші автор гіперболізував значення образу снігу, надав йому соціального звучання як ментальної характеристики свідомості російської людини. Оскільки в даний образ вкладене почуття ностальгії, то образ снігу узагальнюється, дорівнює образу Росії. Тема еміграції й соціальні негаразди доби не відступають, існують паралельно й незалежно від створеної автором різдвяної казки, яка на ранок зникне. З образом товариша емігранта Саша Бернікова автобіографічний, соціальний план вірша виводиться поетом до теми Вічності, вічності людських страждань.

*В сердце горько пахнет можжевельник,
и, когда за сто земель и вод,
откочует брат мой Саша Берник,
как он там без снегу проживет [8, с.209].*

Вертикаль “верх-низ” підкреслює динамізм образу снігу. Динамічним є ліричний сюжет, змінюється тема ліричного твору – від зображення різдвяної казки до зображення постійних соціальних проблем, змалювання картини початку весни і разом із тим викриття людського бруду, темноти й постійних лихоліть. Теми швидкоплинності життя й краси дарованої людям природи розкриті в антонімічній парі образів – грішної землі і божественної вічності, дійсності і сну, життя і казки, зими і весни, снігу і талої води. Образ казкового зимового лісу у вірші протиставлений нікчемності людського роду, хоча і є для людей божим даром. Образ снігу – це символ божої благодаті. Цей образ у Чичибабіна лише дарований вічністю, але не вічний, тлінний.

*Скоро канешь, горний, станешь, свежий,
мерзлой кашей, талою водой.*

*Но ведь чудо было не во сне же,
и во мраке, сложенном с бедой,
помоги нам выжить, святой снеже,
падай, белый, падай, золотой* [8, с.210]

Стилістична функція снігу в поезії Чичибабіна полягає у відтворенні зв'язку людини і природи, людини і Бога, людини сучасної і людини античної.

Картина світу, відтворена в ліриці Б.Чичибабіна, характеризується рядом особливостей, що зближують її з міфологічним ритуальним сприйняттям. Міфопоетичні образи, проаналізовані в даній статті, не є вичерпними, їх кількість набагато численніша. Міфопоетичний простір поезії Чичибабіна розширений за допомогою звернення до біблійних, античних, народних традицій та літературної і культурної скарбниці різних країн світу і їх релігій. Звернення Чичибабіна до традиційних первнів культури дає змогу наповнити поетичне слово зцілюючою енергетикою, яка дозволить воскресити культурне життя людей і на сторожі поставити Слово Боже, Культуру, Любов і Природу. Ці теми відтворені в поезії Чичибабіна і поєднанні в образі ліричного героя поета. Лейтмотивом життя і творчості Чичибабіна, на нашу думку, можуть бути рядки з його віршів:

*Безумный век идет ко всем чертям,
а я читаю Диккенса и Твена
и в дни всеобщей дикости и тлена,
смеясь, молюсь мальчишеским мечтам* [8, с.164].

1. *Войтович В.М.* Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
2. *Мирошниченко Е.* Мифопоэтическое пространство поэзии Б.Чичибабина // Материалы Чичибабинских чтений 2000-2002. – Харьков: Эксклюзив, 2002. – С.83-94.
3. *Моклиця М.* Міф як альтернативна реальність в літературі ХХ століття // Українська мова та література в загальноосвітніх початкових закладах. – 2001. – № 1. – С.57-67.

4. *Топоров В.Н.* Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследование в области мифопоэтического: Избранное. – М.: Прогресс; Культура, 1995. – 624 с.
5. *Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І.* та ін. Словник символів/ Заг. ред. О.І.Потапенка, М.К.Дмитренка. – К.: Редакція часопису “Народознавства”, 1997. – 156 с.
6. *Чичибабин Б.* “Всех живущих прижизненный друг”: К 100-летию со дня рождения Осипа Манделштама // Правда. – 1991. – 15 января. – №13 (26461). – С.3.
7. *Чичибабин Б.* Гармония. – Харьков: Прапор, 1965. – 95 с.
8. *Чичибабин Б.* Колокол. – М.: Советский писатель, 1991. – 272 с.
9. *Яницкий Л.Я.* Лирика и миф (о некоторых особенностях лирического дискурса) // Филологические науки. – 2004. – № 3. – С.12-22.

Summary

The author states that Chichibabyn’s lyrics depicts the picture of the world and its most characteristic features have much in common with mythological ritual perception. The poet uses Biblical, classical, folk traditions, literary, religious, and cultural richness of various countries of the world.

Стаття надійшла до редколегії 29.08.2005